

HALE BOLAK BORATAV

Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden, Sosyal Psikoloji doktora derecesini ise 1990 yılında University of California'dan aldı. 1990-1998 yılları arasında ABD'de akademisyen olarak çalıştıktan sonra 1998 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü kadrosuna katıldı. Boratav'ın çeşitli ulusal ve uluslararası derneklerde üyelikleri bulunuyor, ve 2023 yılından beri Türk Psikologlar Derneği İstanbul Şubesi Başkanlığını yürütüyor. *Sex Roles, Feminism & Psychology, Political Psychology* gibi uluslararası dergilerde yayın kurulu üyelikleri bulunmakta. Akademik çalışmaları ve eserleri kültürel bağlamda toplumsal cinsiyet, cinsellik, değerler ve ilişki dinamikleri konularında yoğunlaşmış, çalışmaları ulusal ve uluslararası kitap bölümleri olarak ve *Gender and Society, Sex Roles, Archives of Sexual Behavior ve Feminism & Psychology* gibi uluslararası dergilerde ve Türk Psikoloji Yazıları ve Türk Psikoloji Yazıları gibi ulusal dergilerde yayımlanmıştır. 2017 yılında, yine bu proje ekibi ile ülke çapında yapılan bir ortak araştırma sonuçlarının sunulduğu *Erkeklğin Türkiye Halleri* kitabı yayınlanmıştır.

GÜLER OKMAN FİŞEK

Klinik psikoloji alanındaki doktora çalışmasını 1973'te University of Connecticut'ta tamamladı ve 1977'ye dek ABD'de lisanslı klinik psikolog olarak çalıştı. 1977-2012 arasında çalıştığı Boğaziçi Üniversitesi, Psikoloji Bölümü'nden Emeritus Profesör olarak emekli olmakla birlikte, 2022 yılı sonuna kadar ders vermeye devam etti. Fişek 1994'te ülkenin ilk akademik psikolojik hizmet merkezi olan Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi'ni kurdu. 2006-2014 arasında Türk Psikologlar Derneği Akademik Akreditasyon Komitesi'nin kurucu başkanlığını yaptı, Avrupa Psikologlar Dernekleri Federasyonu (EFPA) nezdindeki çalışmalarıyla Türkiye'de psikologlar için psikoterapi uzmanlığı sertifikasının edinilmesine öncülük etti. 2010-2018 yılları arasında EFPA EuroPsy Psikoterapi Ödüllendirme Komitesi üyeliği yaptı. Ayrıca çeşitli ulusal ve uluslararası derneklere üyelikleri bulunuyor. Akademik çalışmaları ve eserleri, kültürel bağlam içinde benlik gelişimi ve aile içi ilişkiler, psikoterapi süreçleri ve kültür konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. *Psychoanalytic Psychology, Family Process, Studies in Gender and Sexuality* gibi uluslararası dergilerde makaleleri ve çok sayıda ulusal ve uluslararası kitap bölümü kaleme almıştır.

ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL

Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden, Klinik Psikoloji doktora derecesini aynı üniversiteden 2018 yılında aldı. 2019 yılından beri İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde görev yapıyor. Akademik çalışmaları ve uygulamaları feminist psikoloji ve klinik yaklaşımların geliştirilmesine, flört şiddeti, cinsel şiddet ve beden konularına, nitel ve katılımcı yöntemlere yoğunlaşmıştır. Çalışmaları *Feminism & Psychology, Journal of Family Violence, fe dergi* gibi uluslararası ve ulusal dergilerde yayımlanmıştır.

HALE BOLAK BORATAV, GÜLER OKMAN FIŞEK, ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL
KADINLIĞIN TÜRKİYE HALLERİ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 749
ARAŞTIRMA 20

ISBN 978-605-399-666-8

1. BASKI İSTANBUL, ŞUBAT 2026

KAPAK GÖRSELİ NURİ İYEM, *PORTRE*, DURALİT ÜZERİNE YAĞLIBOYA, 41X33 CM
AİLESİ VE EVİN SANAT GALERİSİ'NİN İZİNİYLE.

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ
YAZIŞMA ADRESİ: HACIAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĞLU / İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 51672

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

EDİTÖR BÜLENT SOMAY
YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN
DİZGİ VE UYGULAMA GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER
BASKI VE CİLT VİZYON BASİMEVİ KAĞITÇILIK MATBAACILIK VE YAYINCILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
BEYLİKDÜZÜ O.S.B. MAH. ORKİDE CAD. No:1/Z BEYLİKDÜZÜ İSTANBUL
TELEFON: 0212 671 61 51 / FAKS: 0212 671 61 50 • SERTİFİKA No: 52098

İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY LIBRARY CATALOGING-IN-PUBLICATION DATA
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŞTIR.

Names: Bolak Boratav, Hale, author. | Okman Fişek, Güler, author. | Üstünel, Anıl Özge, author. | Somay, Bülent , editor.
Title: Kadınliğin Türkiye halleri / Hale Bolak Boratav, Güler Okman Fişek, Anıl Özge Üstünel ; editör Bülent Somay.
Description: İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2026. | Includes bibliographical references and index.
Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 749. Araştırma ; 20.
Identifiers: ISBN: 9786053996668 (paperback)
Subjects: LCSH: Women --Turkey --Social conditions. | Sex role --Turkey. | Sex discrimination --Turkey. | Domestic relations --Turkey. | Women --Psychology. | Women --Turkey. | Feminism --Turkey.
Classification: LCC: HQ1726.7 .B65 2026

HALE BOLAK BORATAV
GÜLER OKMAN FIŞEK
ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL

KADINLIĞIN TÜRKİYE HALLERİ

PROF. DR. IĐDEM KAGITĐIBAŐI'NIN ANISINA

İçindekiler

- xi Tablo ve Grafik Listesi
xiii Önsöz ve Teşekkürler

1 BİRİNCİ BÖLÜM Feminist Yaklaşımlar

- 7 Türkiye’de Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmalarının Gelişimi
11 Cinsiyetçi Toplumda Kadın Olmak: Algılar, Söylemler, Yaşantılar
21 Kadınların Gelişimsel Süreçleri
26 Annelik
31 Evlilik, Eş İlişkisi, Şiddet
39 Kadınlararası İlişkiler

45 İKİNCİ BÖLÜM Toplumsal Bağlam

59 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Yöntem

- 61 Bireysel Görüşmeler
63 Görüşmelerin Analizi

73 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Anneyle İlişkiler

- 75 Yakınlık
75 Paylaşım ve Anlaşmazlıklar
82 Anneden Gizleme
86 Anneye Benzemek, Benzememek
87 Anneyi Sevmek, Sevmemek
88 Hiyerarşi
88 Annenin Eleştirmesi, Kızması, Dayak Atması
91 Anneden Korku, Çekinme
97 Nasihat, Beklenti
102 Hiyerarşiye Direnç
105 Anneyi Eleştirmek, Suçlamak, Küçümsemek
108 Bakım Hiyerarşisi
111 Anneyle İlişkide Değişim
114 Anneyle İlgili Betimlemeler
114 Annenin Hayatı
120 Annenin Babaya Karşı Tutumu
124 Annenin Ev İçinde ve Dışındaki Sorumlulukları
127 Annenin Karakteri
133 Sonuç

137 BEŞİNCİ BÖLÜM Babayla İlişkiler

- 139** Hiyerarşi
  - 139** Babanın Beklentileri, Kuralları
  - 145** Korku, Kızma, Nasihat, Dayak
  - 149** Babayı Eleştirme
  - 150** Baba ile Anlaşmazlık, Baba Otoritesine Karşı Direnme
  - 152** Bakım Hiyerarşisi
- 155** Yakınlık
  - 155** Babayla Sevgi İlişkisi, Düşkünlük
  - 158** Sözlü Paylaşım, Konuşmak, Paylaşmak
  - 162** Birlikte Vakit Geçirmek
- 165** Babayla İlişkide Değişim
- 167** Babayla İlgili Değerlendirmeler
- 168** Sonuç

173 ALTINCI BÖLÜM Kardeşlerle ve Geniş Aileyle İlişkiler

- 175** Kardeşlerle İlişkiler
  - 175** Abla Olmak
  - 182** Abla ve Ağabeyle İlişkiler
- 192** Geniş Aileyle İlişkiler
- 201** Sonuç

205 YEDİNCİ BÖLÜM Evlilik: Evliliğe Geçiş ve Yakınlık

- 207** Evliliğe Geçiş
  - 207** Zorla Evlendirilme
  - 210** Görücü Usulü ve Aracılık
  - 214** Kendi Seçimi
- 218** Evlilikte Yakınlık
  - 218** Sevgi, Aşk ve Duygusal Bağlılık
  - 222** Sözlü Paylaşım
  - 225** Ortak Zaman ve Faaliyetler
  - 229** Cinsellik
- 236** Sonuç

239 SEKİZİNCİ BÖLÜM Evlilik: Evlilikte Güç, Hiyerarşi ve İş Bölümü

- 241** Hiyerarşi
  - 241** İtaat ve İdare Etme
  - 245** Karşı Çıkma ve Sınır Çizme
  - 248** Ültimatome Verme
  - 252** Karşılıklı İletişim Kurma
  - 253** Şiddet
- 259** Ev İçi İş Bölümü ve Roller
  - 259** Ev İşleri
  - 265** Evin İdaresi
  - 268** Geniş Aileyle İlişkileri Yürütme
- 278** Sonuç

281 DOKUZUNCU BÖLÜM Anne Olmak ve Çocuklarla İlişkiler

- 283** Hamilelik ve Doğum Süreci
  - 290** Eşin Verdiği ya da Vermediği Destek
  - 293** Çocuk Sayısı ve Kürtaj
- 293** Annelikle İlgili Anlatılar
  - 293** Olumlu Anlatılar
  - 296** Anneliğin Zorluğu
  - 301** Çocukla İlgili Betimlemeler
  - 303** Çocuk Kime Benziyor?
- 304** Çocukla İlişki
  - 304** Paylaşım
  - 306** Çocuğun Babayla İlişkisi
  - 308** Çocuğa Sevgi
  - 310** Çocuğa Nasihat
  - 313** Toplumsal Cinsiyet Konusunda Değerlendirmeler
  - 313** Yaşlılıkta Bakım
  - 315** Disiplin
  - 317** Çocuktan Sevgi, Saygı Görmek
  - 318** Çocuğun Ergenliği
- 322** Çocukla İlişkide Zamanla Değişim
- 323** Kendi Anneliğini Değerlendirme
  - 323** Kendini Anne/Babasıyla Karşılaştırma
  - 326** Anneye Benzemek, Benzememek
- 328** Sonuç

331 ONUNCU BÖLÜM Kadınlik Anlatıları

- 333** Kadın Olmanın Zorlukları
- 341** Kadın Olmanın Olumlu Yönleri
- 344** Güçlü Olmak Gerektiğini Vurgulamak
- 349** Farklı Kadınlik Durumları
- 358** Bir Gün Nasıl Geçer?
- 364** Sonuç

367 ON BİRİNCİ BÖLÜM Tartışma

- 370** Kadın Kimliğinin İnşasında Gelişimsel Süreçler
  - 371** Anne ile İlişkiler
  - 372** Baba ile İlişkiler
  - 373** Büyüme Süreci, Gençlik, Kardeşlerle İlişkiler
  - 375** Menstrüasyon, Fiziksel Değişimler, Cinsellik
  - 377** Evlilik ve Eşle İlişki
  - 382** Annelik ve Çocukla İlişki
  - 384** Kadınlıkla İlgili Algular, Söylemler, Değerlendirmeler
- 385** Farklı Kadınlik Halleri
- 388** Kadın, Duygular ve Haz
- 393** Uygulamalar İçin Öneriler

397 Kaynakça

407 Ek 1. Kadınlıkla İlgili Ayrımcı Atasözleri

411 Ek 2. Görüşme Soruları

419 Dizin

Tablo ve Grafik Listesi

Tablo Listesi

- 48 Tablo 2.1 Mevsim etkisinden arındırılmış temel işgücü göstergeleri, 15+ yaş (%)
- 49 Tablo 2.2 Eğitim durumuna göre cinsiyetler arası ücret-kazanç farkı (%)
- 50 Tablo 2.3 Bitirilen eğitim düzeyine göre nüfus dağılımı, 25+ yaş (%)
- 50 Tablo 2.4 Cinsiyete göre üst ve orta düzey yönetici pozisyonlarındaki bireylerin oranı (%)
- 51 Tablo 2.5 Hane halkında 3 yaşın altında çocuğu olan ve olmayan kişilerin cinsiyete göre istihdam oranı, 25-49 yaş (%)
- 52 Tablo 2.6 Eğitime devam etmeyen ve işgücüne dahil olmayanların iş aramama nedenleri, 15-24 yaş
- 53 Tablo 2.7 Yaş grubuna ve cinsiyete göre kurumsal olmayan nüfusun işgücü durumu, 15+ yaş (%)
- 54 Tablo 2.8 Faaliyet türüne, cinsiyete ve çalışma durumuna göre kişi başına ortalama faaliyet süresi (saat)
- 55 Tablo 2.9 Faaliyet türüne, cinsiyete ve medeni duruma göre kişi başına ortalama faaliyet süresi (saat)
- 56 Tablo 2.10 Cinsiyete ve yıla göre bireylerin yaşadığı çevrede kendini güvende hissetme durumu, 18+ yaş (%)
- 56 Tablo 2.11 Cinsiyete ve yıla göre bireylerin kendini evinde yalnızken güvende hissetme durumu, 18+ yaş (%)
- 57 Tablo 2.12 Fert 14 yaş civarında iken ebeveynlerinin bitirdiği en yüksek eğitim seviyesi ile ferdin şu an tamamladığı en yüksek eğitim seviyesinin karşılaştırması, 25-59 yaş (%)
- 64 Tablo 3.1 Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri

Grafik Listesi

- 49 Grafik 2.1 Cinsiyete göre mevsim etkisinden arındırılmış işsizlik oranları (%)
- 52 Grafik 2.2 Kadının çalışması ile ilgili algılar, 15+ yaş (%)

Önsöz ve Teşekkürler

Bizler, toplumsal cinsiyet alanında uzun yıllardır birlikte çalışan sosyal bilimcileriz. Daha önceki ortak araştırmamız olan “Erkekliğin Türkiye Halleri” adlı kitabımız 2017’de yayımlandı. Bu projede, Türkiye’de erkeklerin kimlik yapılanmaları, gelişim süreçleri, dünyaları, düşünce biçimleri ve kaygıları üzerine yapılan bilimsel çalışmaların eksikliklerine dikkat çektik. Amacımız, bu alandaki akademik boşluğu doldurmak ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bilimsel katkılar sunmaktır.

Proje tamamlandığında, “Bir de kadınlık hallerini derinlemesine incelememiz gerekir” diyerek yeni bir adım atmaya karar verdik.

İronik bir şekilde, son 50 yılda kadınlarla ilgili Türkiye’de önemli bir akademik birikim oluşmuş olsa da farklı sosyo-ekonomik kesimlerden kadınların yaşam boyu gelişimlerine dair kapsamlı bir çalışma yapılmamıştı. Bu boşluğu doldurmayı, hem kadınlık olgusunun çok katmanlı ve derin yapısını açığa çıkarmayı, hem de bu alanda yapılacak daha ileri araştırmalara kaynaklık etmeyi amaçladık.

Kitabımız, sadece bu boşluğu doldurmakla kalmayacak; aynı zamanda başında sunduğumuz akademik literatürle ve Türkiye’deki cinsiyet eşitsizliğine dair toplumsal bağlamla ilgili saptamalarımızla, bu alanda çalışan sosyal bilimcilere önemli bir başvuru kaynağı sunacaktır.

Projeyi hayata geçirmemizi sağlayan İstanbul Bilgi Üniversitesi’ne, Koç Üniversitesi Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı İnsan Gelişimi Araştırma Ödülü’ne, saha araştırmamızın her aşamasında bizlere titizlikle destek veren Sosyal Araştırmalar Merkezi (SAM) ekibine sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Ayrıca, sürecin farklı aşamalarında emeğini esirgemeyen ve bize yol gösteren genç araştırmacılara minnettarlığımızı belirtmek isteriz: Görüşme deşifrelerini titizlikle gerçekleştiren İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğrencilerine, veri analizinde destek olan Ezgi Kara, Hidayet Didenur Kapucu ve Serhat Işık'a, kodlama süreçlerinde görev alan Zeynep Kaboğlu ve Özge Balcı'ya, Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden 2018 yılında Psy 495 dersini almış olan öğrencilere, literatür taramasına katkı sunan İlke Kavuşturan, Duru Türker, İpek Özbaşar'a,

Başından beri bu kitap projesini yüreklendiren İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'na ve hem alanla ilgili birikimi hem de güçlü yazar kimliği ile araştırmamızı elinizdeki bu kitapla buluşturmamızı sağlayan editörümüz Bülent Somay'a,

Ve son olarak, Anadolu kadınlarının usta ressamı Nuri İyem'in eserini kitabımızın kapağında kullanmamıza izin veren Osman Nuri İyem ve Evin Sanat Galerisi'ne teşekkür ederiz.

Bu projenin her aşamasında öz verili desteklerini sunan ailelerimize de teşekkür borçluyuz.

Son olarak, bu projenin en önemli amacı kadınların sesine kulak vermek, yaşam boyu gelişmelerini ve güçlenme öykülerini onların gözünden aktarmaktı. Bu çalışmaya katılıp yaşamlarını açık yüreklilikle bizimle paylaşan kadınlara minnettarız.

BİRİNCİ BÖLÜM
Feminist Yaklaşımlar

Bu çalışmanın çıkış noktası, Türkiye’de evli kadınların yaşamlarını, farklı gelişim evrelerini nasıl deneyimlediklerini ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını ortaklaştıran ve ayrıştıran unsurları bütüncül bir biçimde ele almaktır. Bu konular, bir sonraki bölümde ayrıntılandırıldığı gibi, şimdiye kadar farklı ve önemli araştırmalarda parça parça ele alınmış, fakat resmin bütününe ortaya koyan bir çalışma yapılmamıştır. Bu araştırmamızda evli kadınların dünyalarını bütüncül bir çerçeve ve feminist bir perspektifle ele almayı hedefledik.

Feminizm, cinsiyetçiliğe ve cinsiyete dayalı her türlü baskı ve ezilmeye karşı olan ve toplumsal cinsiyet temelinde sosyal adalet tesis etmeyi hedefleyen bir politik hareket olarak tanımlanır (hooks, 1984). 1970’li yıllardan itibaren Batı’da ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde ikinci dalga feminizmin akademideki yansımaları görülmeye başladı ve feminist kuramlar, feminist hareketin zaman içinde belirginleşen farklı talepleri paralelinde şekillenerek çeşitlendi (Jaggar, 1983; Tietjens Meyers, 1997). Kadınların toplumdaki ikincil konumlarını sorgulayan ve eşitlik talebi üzerinde temellenen liberal yaklaşımı, 1980’lerde kadınların ataerkil sistemde bir cins sınıfı olarak ezilmelerini ve şiddet mağduru olmalarını mercek altına alan daha radikal bir yaklaşım izledi; 1990’lı yılların başından itibaren de, kadınların sosyal sınıf, etnisite, engellilik ve cinsel yönelim gibi kimlikler temelinde fark-

hlaşan deneyimleri nedeniyle tekil bir kadınlıktan bahsedilemeyeceği görüşü yerleşmeye başladı ve toplumsal cinsiyetin veya etnisitenin analitik birer kategori olarak tek başlarına ele alınmasının sınırlılıklarının farkına varılması bu dönemde gerçekleşti (Reid ve Comas-Diaz, 1991). Toplumsal cinsiyetin ne ölçüde doğal olduğunu sorgulayan ve daha ziyade kültürel ve dilbilimsel pratiklerle pekiştirilen bir toplumsal kurgu olduğuna dikkat çeken felsefeci Judith Butler'ın (1990) cinsiyetin performatif yapısına dair kışkırtıcı ve ufuk açıcı savını öne sürmesi ve queer perspektifin gelişmesi de bu döneme rastlar.

1990'lı yıllardan bu yana, özellikle sosyal bilimlerde ortaya çıkan en güçlü kuramsal paradigmalardan biri, farklı sosyal kimliklerin birbirinden bağımsız değil, birbiriyle ilişkili biçimde deneyimlendiğine ve farklı kimliklerin etkileşimlerini birlikte ele almanın gerekliliğine dikkat çeken *kesişimsellik* perspektifi oldu. Kesişimsellik kavramını ilk kez siyah feminist ve insan hakları hukukçusu Kimberlé Crenshaw 1989 yılında yazdığı bir makalesinde kullandı. Crenshaw, alan yazındaki egemen feminist anlayışın ağırlıklı olarak beyaz, orta sınıf kadınların deneyimleri üzerine temellenmesini eleştirmiş, beyaz olmayan kadınların, yoksul kadınların ve diğer grupların deneyimlerine duyarlı bir feminist perspektife olan ihtiyacı dile getirmişti. Örneğin ırk ayrımcılığının ve cinsiyet ayrımcılığının birbirinden ayrı kategoriler olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, siyah kadınların ayrımcılığı nasıl deneyimlediklerinin özgüllüğünün anlaşılmasının önemli olduğunu vurguladı.

Kesişimsellik perspektifi aslında adı konulmadan önce de siyah feminist kuramcı bell hooks'un öncü çalışmasında ifade bulmuş (hooks, 1981), hooks'un kitabına adını veren konuşma ise bundan çok daha önce 1851'de ABD'de, kölelik deneyimi yaşamış siyah bir kadın olan Sojourner Truth tarafından bir Kadın Hakları kongresinde yapılmıştı. "Ben kadın değil miyim?" başlıklı bu konuşmada Sojourner Truth'un şu çarpıcı sözleri kayda geçmiştir:

"Şuradaki adam diyor ki, kadınlar arabalara bindirilirken onlara yardım edilmeli, hendeklerden geçerken taşınmalılar ve her yerdeki en iyi yer onların olmalı. Kimse bana arabalara binmem için ya da çamurlu hendekleri geçmem için yardım etmiyor ya da herhangi bir en iyi yeri bana vermiyor. -Ve ben kadın değil miyim? Bana bakın. Koluma bakın. (Sağ kolunu omzuna kadar açtı ve inanılmaz kas gücünü gösterdi). Saban sürdüm, ekin ekтім, ambara yük taşıdım ve hiçbir erkek benle yarışamazdı. -Ve ben kadın değil miyim?" (Alparslan, 2019, s. 15)

2000’li yıllarda, kesişimselliğin araştırma yöntemi açısından ne anlama geldiği giderek daha çok tartışıldı (McCall, 2005) ve farklı sosyal kimliklerin bir arada nasıl işleyip karmaşık ezilme ve imtiyaz sistemleri yaratıyor olduğu konusu feminist araştırmalarda giderek daha fazla yer aldı. Örneğin aile çalışmaları yapan feminist araştırmacılar (Ferree, 2010; Few-Demo, 2014; Few-Demo ve Allen, 2020) araştırmalarda kullanılan anaakım feminist yaklaşımları eleştirerek, ailedeki ve toplumsal bağlamdaki çeşitliliği anlamamanın ancak daha nüanslı ve dinamik yaklaşımlarla ve kesişimsel bir perspektifle mümkün olacağını savundular. Few-Demo (2014) aile araştırmaları için kesişimselliğin farklı boyutlarına –yapısal, politik ve temsili– dikkat çekerek tarihsel olarak ihmal edilmiş ve araştırmalarda göz ardı edilmiş olan az çalışılmış aile biçimlerinin araştırılmasının ve farklı kimlik kategorilerinin kesişimselliklerinin aile yaşamı için ne anlam ifade ettiğinin, ailelerdeki güç dinamiklerinin ve eşitsizliklerin nüanslarının anlaşılmasının önemine vurgu yapar. Kadınlar arasındaki farklılıklar, kesişen kimlikler ve kesişimsellik perspektifi yakın zamanda sosyolojiden sonra feminist psikologların gündeminde de yer almaya başladı (Goodwin ve ark., 2019). Küreselleşen dünyadaki yeni krizler ve aktivizm biçimleri doğrultusunda, kesişimsellik kavramı akademik tartışmaların ötesine de taşındı ve bu kavramın neden bir sosyal adalet meselesi olduğunun daha çok üzerinde durulur oldu (Hill-Collins ve Bilge, 2016, 2020).

Feminist kuramların nüans kazanarak gelişmesinde farklı coğrafyalarda yapılan karşılaştırmalı çalışmalar da kritik önem taşır. Feminist kuram bir ataerki eleştirisi ve karşıtı olarak ortaya çıktı, ama bu kavramın içinin doldurulması zaman aldı. Çalışmalarına önce Türkiye ve Ortadoğu ekseninde başlayan disiplinlerarası sosyal bilimci Deniz Kandiyoti, anaakım feminist kuramlarda kullanılan “ataerki” kavramını soyut ve dolayısıyla yetersiz kalmakla eleştirir ve ataerki sistemleri kültürel ve tarihi zeminleri içinde anlayabilmek için kadınların kullandığı stratejilerin ve başa çıkma biçimlerinin sistematik ve karşılaştırmalı bir analizinin yapılması gerektiğinin altını çizer. Kandiyoti (1988) kadınların kullandıkları stratejilerin onun “ataerki pazarlık” olarak adlandırdığı bir dizi kısıtlar içinde şekillendiğine dikkat çekerek, ataerkinin aldığı farklı biçimlerinde karşılaşılan değişik oyun kuralları karşısında kadınların menfaatlerini güvenceye almak için kullandıkları stratejik tercihlerin nasıl daha aktif veya pasif direnişler teşkil ettiğini örnekleri ile tartışır. Kandiyoti çalışmasında Sahra-altı Afrika’da görülen erkek egemen

sistem ile Güney ve Doğu Asya ile Müslüman Ortadoğu ve dolayısıyla Türkiye’yi de tanımlayan klasik ataerkiyi karşılaştırır.

Kadınların yaşamlarına kesişimsel bir anlayışla ve egemen ideolojik perspektiflere temkinli bir mesafeyle yaklaşan araştırmalar, gözlemlenen olguları daha nüanslı biçimde yorumlayabilir. Buna bir örnek olarak, dünyada artan göçlerle birlikte Batı toplumlarında kültürel ötekiliğin somutlaşan sembolü olan “örtünen kadında” ilgili tartışmalar verilebilir. Sosyolog Sırma Bilge, Avustralya’da kapalı kadınlarla yaptığı bir alan araştırmasından (Bilge, 2010) yola çıkarak, örtünmeye ilişkin farklı iki güncel feminist söyleme – kadınların erkeklere boyun eğmesinin sembolü veya Batı egemenliğine direnme biçimi olarak– içkin eylemlilik (*agency*) vurgusunu sorgulamış, kadının kapalı olma halinin, feminist veya anti-empyralist bir kurtuluş düşüncesine indirgenmeden nasıl tartışılabileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Kapanma yekpare bir pratik değildir; kadınların kapanma nedenleri arasında dini motivasyonlar olduğu gibi, kültürel kimlik, bireysel ifade ve ailenin beklentilerini müzakere etmenin yolu gibi çok farklı motivasyonlar da olabilir. Kadınlar onları kuşatan kısıtlarla başa çıkmaya çalışmak, aile ve toplumda eylemliliklerini ortaya koymak için çok farklı stratejiler kullanıyor olabilirler. Dolayısıyla, kadınların seslerine kulak veren görgül araştırmalar, sağlam dayanakları olan feminist yaklaşımların geliştirilmesi için önem taşır.

Tarihsel olarak, psikolojideki egemen paradigma, insan davranışının genel bazı kurallarla öngörülebileceği anlayışına dayanan pozitivist-deneyci yaklaşım olmuştur. Kendisine bu paradigmanda fazlaca yer bulmayan kadın öykülerini merkeze alan çalışmaların geçmişi pek eski değildir. Kadınların hikayelerinin, yaşamlarındaki –hem gerçek hem de algılanan– çelişkiler, tercihler, kısıtlar ve fırsatlarla ilgili araştırmaların ilk derlemesini, feminist psikolojinin öncü isimlerinden Rhoda Unger yapmıştır (Unger, 1989). Kitabın *Representations: Social Constructions of Gender* (Temsiller: Toplumsal Cinsiyetin Sosyal İnşaları) başlığından da anlaşılabilir gibi, buradaki çalışmaların çoğunun “sosyal inşacı” yaklaşımıyla (Gergen, 1985) uyumlu olduğu söylenebilir. Kişilerin sadece içinde yaşadıkları toplumsal koşulların şekillendirdiği edilgen bireyler olmadığı, yaşadıkları olguları nasıl algılayıp müzakere ettiklerini, kendi gerçekliklerini nasıl yarattıklarını da anlamamız gerektiği bu yaklaşımda önemle vurgulanır. Örneğin tecavüz mağduru yoksul bir siyah kadının sonrasında neden kontrolü ele alıp egemen paradigmaların öngördüğü biçimde (bireyci) başa çıkma yoluna gitmediğinin fenome-

nolojik bir açıklamasını yapmaya çalışan Michelle Fine (1989), öyküsünü dinlediği kadının aslında kendisi için en gerçekçi olan ve ailesini korumaya öncelik veren “ilişkisel” başa çıkma yolunu seçtiğine dikkat çekerek farklı başa çıkma yollarının ancak kişinin yaşam koşulları, örneğin güce erişimi, çerçevesinde değerlendirilebileceğini savunmuştur.

Kadınların yaşamlarına mercek tutan feminist araştırmaların artması ile, bu çalışmalarda gözetilmesi önemli olabilecek temel ilkeler de yavaş yavaş şekillenmeye başlar. Farklı kesimlerden kadınların yaşam öykülerini inceledikleri çalışmalarında feminist psikologlar Franz ve Stewart (1993) bu konuyla ilgili önerilerini şöyle özetlerler: 1) Sosyal bilim araştırmalarında yeterince önemsenmemiş olan kadınlık deneyimlerini merkeze almak; 2) Kadınların yaşanmışlıklarını ve bildiklerini toplumsal yapıları ve eşitsizlikleri anlamak için geçerli bir feminist bakış açısı olarak önemsemek; 3) Sosyal sınıf ve etnisite gibi sosyal kimliklerin toplumsal cinsiyet kimliği ile kesimlerinin kadınların yaşamlarını nasıl etkilediğine bakmak; 4) Kadınların yaşamlarını şekillendiren ataerki ve diğer güç dinamiklerini ve baskı sistemlerini sorgulayıcı biçimde irdelemek; 5) Kadınların hayatlarına bir yön vermek ve farklı ezilme biçimlerine direnmek için sergiledikleri eylemliliğe odaklanarak, kadınların farklı sosyal bağlamlarda gösterdikleri dirençlilik ve başa çıkma stratejilerini irdelemek; ve 6) Araştırmaya katılan kadınların seslerinin duyulmasına ve önceliklerinin yer verilmesine olanak sağlayan katılımcı bir araştırma süreci yürütmek.

Bu sosyal-inşacı ve feminist perspektif, çalışmamızın sorularını ve yöntemini belirlerken bize ışık tuttu.

TÜRKİYE’DE KADIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET ARAŞTIRMALARININ GELİŞİMİ

Özkan-Kerestecioğlu ve Özman (2020) Türkiye’deki akademik feminizmin geçirdiği tarihsel süreci dörtlü bir dönemlendirme ile değerlendirirler: 1) Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından 1980’lere kadarki erken dönemde modernleşme paradigmasından yola çıkan bir bakışı yansıtan “kadın konulu” çalışmalar; 2) Feminist hareketin yükselişi ile birlikte, kadın sorunlarının kaynağı olarak ataerki yapıyı sorunsallaştıran ve kadının toplumdaki statüsünü güçlendirme perspektifi ile yapılan çalışmalar; 3) 2000’li yıllarda üniversitelerde kadın/toplumsal cinsiyet çalışmalarının artışı ve feminist yaklaşımların

çeşitlenmesi paralelinde çoklu paradigmalara ortaya çıktığı “çoğullaşma” dönemi; ve 4) Siyasal iktidarın 2010’lu yıllardan bu yana feminist hareketin toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerine cephe alıp kendi toplumsal cinsiyet rejimini dayattığı ve feminist kazanımların geriletildiği “kriz” dönemi (s. 642).

Erken dönemin başlarında, kadının toplumsal statüsü, ulusal kimlik inşası bağlamında ve milliyetçi bir söylemle tartışılmış (Gökalp, 1923), kadının siyaset, eğitim ve çalışma hayatına katılımı gibi konular modernleşme projesi bağlamında sorunsallaştırılmıştı. Bunları kadın sorununu ekonomik kalkınma bağlamında ele alan antropolojik ve sosyolojik köy monografileri takip eder (Boran, 1945). 1960’lı yıllarla birlikte ivme kazanan toplumsal değişim ile birlikte, doğurganlık ve aile planlaması konuları, alan çalışmalarında ele alınmaya başladı (Özbay, 1975).

1970’li yıllar sosyal bilimlerin kurumsallaşmaya başladığı, Sosyal Bilimler Derneği’nin kurulduğu yıllardır. Derneğin 1978’de düzenlediği “Türk Toplumunda Kadın” kongresinde sunulan bildiriler bir sonraki yıl aynı isimli bir antolojide toplanmıştır (Abadan-Unat, 1979). Nermin Abadan-Unat’ın çerçevesini “Toplumsal değişim ve Türk kadını” başlıklı yazısında çizdiği bu kitapta ilk defa, köyden kente her kesimden kadının sorunları farklı disiplinlerden akademisyenler tarafından “nüfus, sağlık, beslenme”, “iş gücüne katılma, eğitim, planlama”, “cinsiyet rollerinde değişim ve devamlılık”, “din-siyasal davranış” gibi çok geniş bir yelpazede yer alan başlıklar altında ele alınır. Bu derleme kadın çalışmalarının akademide “meşru bir akademik araştırma alanı olarak” kurulması açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Kandiyoti, 2011, s. 41). Bu antolojinin öncüsü olan siyaset bilimci Abadan-Unat, kendi çalışmalarında Kemalist reformların kadınların eğitim, çalışma hayatı, aile içinde ve kamusal alandaki statülerinin yükselmesine yaptığı katkının önemine dikkat çeker (Abadan-Unat, 1999). Kadının siyaset hayatı içindeki rolü, Şirin Tekeli’nin (Tekeli, 1982) ve daha sonrasında da Yeşim Arat’ın çalışmalarında ele alınmıştır (Arat, 1989).

Kadın çalışmalarının bir başka öncü ismi ise sosyolog Behice Boran ve sosyal psikolog Muzaffer Şerif’in öğrencisi olan ve Türkiye’de sosyolojinin kurumsallaşmasına önemli katkısı bulunan Mübeccel Kıray’dır. Mübeccel Kıray (1976, 1981, 1985) toplumsal yapıdaki değişimin sosyolojik analizini yaptı, değişim süreci içinde hem aile yapısında hem de kadının ev içi ilişkileri ve ev dışı çalışma ortamındaki değişen rolleri üzerine eğildi, Türkiye’de annenin ailede erkek çocuk ile baba arasında “tampon mekanizma” işlevi

görmesi gibi kültüre özgü birçok toplum bilim kavramını alan yazına kazandırdı. Çalışma arkadaşı ve meslektaşı Ferhunde Özbay ise, aile yapısındaki değişim konusunun yanısıra, kadının ev içi üretimi, cariyeler, gelinler, evlatlıklar gibi kadınlık deneyiminin farklı boyutlarını tarihsel bir perspektif içinde ele aldı (Özbay, 2015, 2019). Kadın emeğini feminist bir perspektif ile değerlendiren ilk akademisyen olan Özbay'ın izinden giden bir başka sosyolog, ilk olarak imalat sektöründeki kadınların deneyimlerini irdeleyen çalışmaları ile Yıldız Ecevit'tir (Ecevit, 1990, 2011).

Sosyal psikolojide kadınlık konusundaki çalışmalara Deniz Kandiyoti ve Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın araştırmaları öncülük eder. Kandiyoti için, Türkiye'de özellikle farklı toplumsal cinsiyet kimlik ve statülerini kültürel bağlamda ve feminist perspektifle ele alan ilk disiplinlerarası sosyal bilimci diyebiliriz (Kandiyoti, 1997). Kandiyoti Türkiye bağlamında, kadın cinselliğinin sıkı denetimi, kadınların yaşam boyu gelişim deneyimleri ve gündelik yaşam pratikleri gibi unsurların kadın öznelliğini, kadınlığın içselleştirilme biçimini nasıl belirlediği konusuna ve kadınların özgürleşmesinin sınırlılıklarına dikkat çekmiş (Kandiyoti, 1987), kültürün ve bir ideoloji olarak İslam'ın kadınlık deneyimine etkilerini toplumsal cinsiyet odaklı ve özellikle de Ortadoğu coğrafyasında karşılaştırmalı bir perspektiften irdelemiş, ataerkinin kuramsallaştırılmasına "ataerkil pazarlık" gibi önemli bir kavram kazandırarak katkı yapmış (Kandiyoti 1988), erkeklik çalışmalarının da önünü açmıştır (Kandiyoti, 1990). Kandiyoti Türkiye'deki kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları ve kadın hareketi ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmeye, konu ile ilgili öngörülerde ve yorumlarda bulunmaya devam etmektedir (Kandiyoti, 2011).

Toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlik ve kadının güçlenmesi, Türkiye'de sosyal psikolojinin kurucusu olan Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın da her zaman gündeminde oldu. Bu hassasiyetinin akademik çalışmalarındaki ilk yansıması, Türkiye'de sistematik ve disiplinlerarası belki de ilk ortak sosyal bilim projesi olan İzmir araştırmasında ortaya çıkar. Kağıtçıbaşı'nın, İzmir'de lise öğrencileri ile yaptığı bu çalışmada kız öğrencilerin, erkeklere göre daha edilgen, kadercil bir zihniyet yapısına sahip olmalarını sorunsallaştırdığı görülür (Kağıtçıbaşı, 1972). Konuyla ilgili en önemli çalışmalarından biri, genç yaşta evlilik, yüksek doğurganlık ve çok çocukluluğun Türkiye'de kadınların ikincil statülerini belirlediğine ve eve bağladığına, dolayısıyla da geleneksel aile yapısını pekiştirdiğine işaret eden, kadının evdeki ve toplumdaki ikincil statüsünü üç kuşaktaki değişim üzerinden incelediği Çocuğun Değeri (VOC)

araştırmasıdır (Kağıtçıbaşı, 1981; Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Bu çalışma “Aile Değişme Modeli”nin temelini oluşturur; Kağıtçıbaşı, çocuk sayısının düşmesi ile kadının alternatif roller edinme olanağı bulduğuna ve aile içi statüsünün arttığına dikkat çeker (Kağıtçıbaşı, 1984).

Aile yapısında toplumsal cinsiyet ve yaşa dayalı hiyerarşileri incelediği çalışmalardan yola çıkan psikolog Güler Okman Fişek, Türkiye’de hiyerarşik ilişkilerin kadın ve erkekler arasındaki baskınlık, kontrol ve yakınlık deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koyar (1994, 1995). Hale Bolak ise toplumsal cinsiyet bazındaki hiyerarşik ilişkileri kentleşme ve kadınların iş gücüne katılımı bağlamında inceleyerek, kadınların iş gücüne katılımı ile evdeki güçleri arasında birebir bir ilişki olmasa bile, kadınların ekonomik güç kazanmasıyla geleneksel kadınlık ve erkeklik tanımlarının yeniden tanımlanabileceğine vurgu yapar (Bolak, 1997a, 1997b).

Türkiye’de feminist hareketin yükseldiği 1980’lerde, feminist bir perspektif ile yapılan kadın araştırmaları da ilk kez ortaya çıkar. Bu çalışmaların toplu halde görünürlük kazanmasına ise 1989’da Almanya’da Kassel Üniversitesi’nde düzenlenen bir akademik konferans vesile olmuştur. Bu konferansta ve sonrasında yayınlanan kitapta Türkiye’de kadın emeğinin konumu ve değişimi, aile içinde ve kamusal hayatta erkek egemenliği ve kadınların direnme biçimleri, ev dışında çalışmasının ev içi statüsüne etkisi, özel ve kamusal alanda güçlenme stratejileri, aile içi şiddet ve cinsellik gibi konular ilk defa feminist perspektiften mercek altına alınır (Tekeli, 1990). Abadan-Unat’ın (1979) derlediği antolojiden 10 yıl sonra çıkan bu kitap, kadın hareketinin akademiye yansımaları olarak düşünülen “kadın araştırmaları” dalının Türkçedeki ilk örneği olarak görülmektedir (Özkan-Kerestecioğlu ve Özkan, 2020, s. 647).

1990’lardan bu yana ve özellikle de 2000’li yıllarda akademiye feminist kuram perspektifinden yapılan kadın ve toplumsal cinsiyet araştırmaları giderek çoğalır, kadınlık ve annelik kimliği (Bora, 2001), kadın emeği (Bora, 2005), kadın bedeni ve cinselliği (Altınay, 2007; Cindoğlu, 2000), kadına yönelik şiddet (Altınay ve Arat, 2007; Yüksel, 1994; Yüksel ve Başterzi, 2013), kadının tarih yazımındaki yeri ve tek tanrılı dinler karşısındaki konumu (Berktay, 2003, 2016), toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetçiliğin farklı ayrımcılık biçimleri, milliyetçilik ve militarist pratiklerle (Altınay, 2000; Göregenli, 2012; Sirman, 2022) ve modernleşme ile ilişkileri (Sancar, 2012) gibi farklı konulardaki feminist çalışmalar çeşitlenerek artar. Örneğin Aksu

Bora, Türk modernleşme sürecinde, Cumhuriyet kadınlarının kızları ile onların kızları yaşında olabilecek kentsoylu kadınlarla yaptığı çalışmasında, kadınların kendilik tanımlarında kuşaklararası bir değişim gözlemlemiş, birinci kuşak kadınların ailelerinden ayrı bir “ben” anlatmazken, ikinci kuşak kadınların kendilerini bir aile içinde tanımlasalar bile, kişisel özelliklere öncelik verdiklerini ve annelerinden destek alarak kendilerine bir yaşam alanı açmaya çalıştığını bulmuştur (Bora, 2001). Bora, bu çalışmasından yola çıkarak, ikinci kuşaktaki bu dönüşümün bedelini başka kadınların (annelerin) ödediği durumda nasıl bir özgürleşmeden söz edilebileceğini sorgulamıştır.

Son 20 yılda ise feminist hareketin de daha kapsayıcı hale gelmesine paralel olarak, kesişimsellik perspektifinin toplumsal cinsiyetin kimliklerinin tekil olmadığı ve sosyal sınıf, etnisite ve cinsellik eksenleri ile örülü olarak biçimlendiği anlayışı akademik çalışmalara daha çok yansır oldu (Çağlayan, 2008; Mutluer, 2008). Erkeklik konusunu merkeze alan çalışmalar da aynı doğrultuda arttı (Bolak Boratav, Okman Fişek ve Eslen Ziya, 2017; Sancar, 2009).

Türkiye’de kadın çalışmalarının görünürlük kazanması, birbirleriyle dayanışan ve dayanışma halkalarını ilmek ilmek ören feminist bilim kadınlarının emekleri sayesinde olmuştur. Buna bir örnek olarak verilebilecek ilk çalışmalardan İlyasoğlu ve Akgökçe’nin (2001) derlediği “Yerli Bir Feminizme Doğru” isimli kitabın sunuş yazısında, bir araya getirdikleri çalışmaların ortak yanının “feminist bakış açısını Türkiye’deki kadınların gerçekliğinin bilgisiyyle buluşturarak çözümleyici yaklaşım arayışında olmaları” olduğu belirtilir. Kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına ivme kazandıran feminist hareketin 1990’lı yıllarda gelişimi ile ilgili Aksu Bora ve Asena Günel (2007) bir başka çalışma derlemiş, yakın zamanda da Ferhan Saygılıgil ve Nermin Berber’in (2020) feminist hareket, akademik çalışmalar ve feminist edebiyat gibi alanların daha geniş bir tarihçesi ve gelişimi üzerine çok önemli bir kaynak eseri alan yazınına kazandırılmıştır.

CİNSİYETÇİ TOPLUMDA KADIN OLMAK: ALGILAR, SÖYLEMLER, YAŞANTILAR

Dünyanın farklı yerlerindeki birçok toplum gibi Türkiye de cinsiyetçi ve erkek egemen bir toplumdur. Cinsiyetçi toplumda kadın olmanın farklı yüzleri ile ilgili –yani toplumsal cinsiyetle ilgili kalıp yargılar ve sosyal temsiller ve söylemler, kadınların kadınlık algıları, cinsiyetçi sistemin kadınların yaşam-

ları üzerindeki başta şiddetin farklı türleri olmak üzere farklı etkileri ile ilgili- çok sayıda kuramsal ve görgül çalışma bulunmaktadır. Bu kitapta tüm bu çalışmaları ele almaya çalışmaktan ziyade, alanyazının kısmi bir derlemesi sunulmaktadır.

Belki ilk sorulabilecek soru Türkiye’de kadın ve erkeklerin nasıl algılandığı, toplumsal cinsiyetle ilgili kalıp yargıların neler olduğudur. Bu konudaki bir araştırma (Sakallı-Uğurlu, Türkoğlu, Kuzlak ve Gupta, 2021), üniversite öğrencilerinin kadın ve erkeklere dair kalıp yargılarının bekar ve evli bireyler arasında farklılık gösterdiğini ortaya koyar. Bu çalışmada katılımcıların ürettiği sıfatlar tematik analiz yöntemi ile fiziksel görünüş, kişilik özellikleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve güç kullanımına ilişkin kalıp yargılar olmak üzere dört kategoride ele alınır. Bekar erkekler ağırlıklı olarak “kadın düşkünü, sorumsuz, rahatına düşkün ve olgun olmayan” gibi olumsuz kişilik özellikleri ile, evli erkekler ise “baba, ev geçindiren ve aile reisi” gibi daha geleneksel rollerle tanımlanırlar. Buna karşın hem bekar hem de evli erkekler “baskın, erkeksi ve bağımsız” gibi güce gönderme yapan sıfatlarla tasvir edilirler. Bekar kadınlar çoğunlukla “hassas, narin” gibi kişilik özellikleriyle, evli kadınlar ise çoğunlukla “fedakar, anaç” gibi toplumsal cinsiyet rolleri ve “sıcak, olgun” gibi olumlu kişilik özellikleriyle ortaya çıkarlar. Ayrıca hem bekar hem de evli kadınlar “ezilen, bağımlı ve mücadeleci” gibi sıfatlarla tarif edilirler. Çalışmanın sonuçları cinsiyetçilik kuramı, sistem meşrulaştırma kuramı ve namus kavramı çerçevesinde tartışıldı ve namus kültürlerinde evliliğin kadın ve erkeklere atfedilen özellikleri nasıl şekillendirdiğine dikkat çekildi.

Geleneksel olarak kadından beklenen, iyi bir eş ve anne olmasıdır. Kadının birisinin kızı, karısı veya annesi olarak, yani ailevi roller üzerinden tanımlanması (Tolan, 1991) esas olmakla birlikte bu tanımın nüansları zaman içinde değişebilmektedir. Örneğin Özbay (2014) Cumhuriyet ve sonrası erken dönem eserlerde kadının “ev kadınlığı”nın övüldüğüne ve esas sorumluluğunun vatana ve millete hayırlı evlatlar yetiştirmek olarak temsil edildiğine, “ev kadınlığının” şimdilerdeki “kutsal aile” temsiline ise daha farklı bir yeri olduğuna dikkat çekmiştir. Güncel aile tasavvurunda kadının eğitilmiş olması beklense bile, esas sorumluluğu ailesine karşı türlü fedakarlarda bulunması, kocasına itaat etmesi ve “anne” olmasıdır.

Geleneksel kadın kimliğinin sorgulanmaksızın nasıl aktarıldığını ele alan çalışmada Abdullah Metin (2011), kadının anne olarak, evi ve ailesi

için yaptıklarının genel bir meşruiyet temeli olduğuna dikkat çekerek, bu temeli fedakârlık olarak tanımlar. Metin, “Çalışkan, sevgi dolu, zorluklardan yılmayan annenin fedakârlığı”nı (s. 87) ve ders kitaplarında toplumsal cinsiyet temsillerini inceleyen Kancı’nın (1998) çalışmasından örnekler verir. Aşağıdaki örnek MEB’nin üçüncü sınıfların Hayat Bilgisi kitabında yer alıyor:

“Kadın, ailenin temelidir. Anneler çocuklarının beslenmesi, eğitimi, sağlığı gibi hususlarda yakından ilgilenirler. Evin temizliği, yemeğin pişirilmesi, çamaşırların yıkanması gibi işler anne tarafından yapılır. Kadın, aile hayatını düzenler. Kadın ailenin mutluluğunda önemli görevler üstlenmiştir. Kadının toplum içindeki yeri ve değeri de çok büyüktür. Türk kadını bugün olduğu gibi geçmişte de topluma çok büyük hizmet vermiştir. Türklerde aile kutsaldır ve toplumun temelidir. Aile bireylerini birbirlerine saygı ve sevgi ile bağlayan kadındır. Çünkü Türk kadını fedakârdır.”

Kadınlığın kadınların kendi söylemlerinde nasıl yer aldığı da araştırılmıştır. Elçin Elçi (2011) yaşları 26 ile 56 arasında değişen 21 kadınla yaptığı odak grup çalışmasında, “kadın olma”nın anlamının kadınların söylemlerindeki inşasını inceler. Araştırma kadınlığın en çok annelikle ilişkilendirildiğine işaret etmekte ve “anne olmak kadın olmanın bir şartı veya en önemli unsuru olarak görülmektedir” (s. 8). “Güçlü kadın” kadın olmanın zorlukları ve bu zorlukların üstesinden gelmeye çalışan kadını inşa etmektedir; “güçlü kadın” aynı zamanda da verili rollerin dışına çıkan ve kendi hayatı için eyleyerek –karşı gelerek, erkek gibi yaparak, fail olan kadındır (s. 17). Her kadının hem kendinden daha olumlu hem de daha olumsuz olarak konumlandığı bir başka kadın olduğu görülür. Örneğin evdeki kadın çalışan kadını “öteki” olarak kendinden daha olumlu bir yerde konumlandırır; kendinden daha olumsuz bir yerde konumlandığı “öteki kadın” ise Doğu’daki kadın, kocasından dayak yiyen kadın vb.’dir (s. 19).

Katılımcıların kadın olmanın anlamına dair kararsız açıklamaları toplumdaki ideolojik ikilemleri de açığa çıkarır. Kadın olmanın anlamına dair bu ikilemlerin ilki, çalışan, eğitilmiş kadın olmak ile çocuğuna anne olan kadın olmak arasında belirir (Elçi, 2011). “Kadın olmanın güzel bir şey olduğu”nun dilde inşasının hemen yanında “kadın olmanın kötü bir şey olduğu” da aynı konuşmalarda inşa edilmektedir. Güzelin karşısına çirkin olarak konulan ise “zor olan”dır. Katılımcılar, toplumdaki kadın repertuarı içerisinde kadın olmanın zorluklarını konuşurlarken kendilerini ve kadını

“bastırılan kadın” olarak konumlandırır, “öteki” olan kadını konuşurlarken de güçlü kadın konumuna geçerler (s. 24).

Yakın zamanda yaptığı bir araştırmada Büşra Alparslan (2020) kentli kadınların öznel deneyimlerini ve bu deneyimlerin anlamlandırılmasını irdelerek, nesiller arası etkileşimin kadın kimliğine etkisini görebilmek için aile içindeki farklı nesillerin deneyimlerine, özellikle anne-kız ilişkisine odaklanır. Kadınlığı inşa edilen bir kimlik olarak ve eleştirel bir bakış açısıyla ele alan Alparslan, yaptığı analiz sonucunda kadınlık inşasının sürecine dair bir model oluşturmuştur. Bu model, kadın kimliği için önemli olan anneliğin bu inşadaki yerini de açıklamayı hedefler. Alparslan bu çalışmasında önemli bir saptama yapmaktadır: Kadınlar tıpkı erkekler gibi başkalarının değerlendirmesine tabidirler, ancak kadınlığın kanıtlanması süreci erkeklikten farklılaşır. Erkeklerin erkeksi özelliklerinde (örneğin agresif olma) aşırıya kaçabilme lüksü varken, kadınlar kadınsı özelliklerini “tam ayarında” yaşamak durumundadırlar (s. 114). Bu bağlamda “makbul kadın” ataerkinin kadınlar için tanımladığı alanda “güzel, anaç ve edepli ve kadınlığını kullanan”; yani kadınsı özelliklerin dengeli dağılımını gözeterek, beklentilere göre yaşayan kadındır.

Alparslan’a göre (2020), aynı şekilde, kadınlık inşası bu denge ya da “salınma” içinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, erkek ne kadar güçlü ise o kadar iyiyken, “kadın kendini ezdirmemeli ve kendini korumalıdır ancak erkeğinin yanında çok bilmiş ve çok güçlü de olmamalıdır” (s. 120). Annelik ise bu dengede önemli bir yer tutar. Anneliği sahiplenmek kadınların toplumdaki değerlerini arttırır, hatta başka konularda da daha olumlu görülmesine sebep olabilir. Araştırmanın bulguları, kadınların güzellik, ev işleri gibi kadınsı görülen özelliklerde kendilerini eleştirseler bile, annelik konusunda kendilerini hiyerarşik olarak üstün gördüklerini göstermiştir (s. 118).

Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumların zaman içinde nasıl bir değişime uğradığını irdelleyen çalışmalar da vardır. Örneğin Ankara ilinde 18-69 yaş arasındaki 600 evli kadın ve erkekle yapılan çalışmada, Y Kuşağı, X Kuşağı ve Bebek Patlaması (*Boomer*) Kuşağındaki evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları karşılaştırıldığında, Y Kuşağının, X Kuşağı ve Bebek Patlaması Kuşağından; X Kuşağının ise Bebek Patlaması Kuşağından daha eşitlikçi tutumlara sahip olduğu görülmüştür

(Paçacıoğlu, 2018).¹ Yine Ankara’da 371 evli erkek ve kadınla yapılan bir araştırmada (Akgül-Gök ve İl, 2017) katılımcıların toplumsal cinsiyet bakış açılarının kök ailelerine göre daha esnek olduğu bulunmuştur; bu durum, birçoğunun üniversite öğrenimi görmek için büyük şehirlere göç ettikleri veya sosyo-kültürel ortamlara büyük ölçüde katıldıkları için toplumsal cinsiyet konularına daha geniş bir perspektiften bakabilmeleri, bu konular üzerinde eleştirel bir şekilde düşünebilmeleri ve toplum baskısını üzerlerinde daha az hissetmeleri ile açıklanabilir. Yozgat’ın köylerinde aynı ailelerde farklı kuşaktan kadınlarla yapılan bir araştırmada (Çakır ve Aksoy, 2016) ise, kadınların cinsiyet rolleriyle ilgili kalıp yargılarda kuşaklararası farklılık görülmemiş, fakat, cinsiyet rollerinin değişmeden kuşaktan kuşağa sürdürülmediği, özellikle “aile içi kararlara katılım, işbölümü ve doğurganlık” ile ilgili tutum ve davranışlarda daha yaşlı kuşaktan genç kuşağa doğru daha eşitlikçi beklentiler olduğu bulunmuştur.

Bu nokta, kız çocuklarının yetiştirilmelerinde zaman içinde bir fark olmuş mudur, sorusunu gündeme getirir. Türkiye’de 1990 öncesinde yapılan araştırmalar ailede kız çocuklarının erkek çocuklara göre eve daha bağımlı büyütüldüklerini, hayatlarına daha fazla müdahale edildiğini ve ilerde kadın ve eş olarak görev ve sorumluluklarını yerine getirecek şekilde yetiştirildiğini göstermişti (İmamoğlu, 1991). Bu ilk dönem çalışmaları ağırlıklı olarak kır kökenli ailelere odaklanmış ve geleneksel kırsal aileyi ataerkil, toplumsal cinsiyet rol ayrımlarının keskin olduğu, çocuklardan bağlılık ve itaat beklendiği şekilde tanımlamıştı (Kağıtçıbaşı ve Sunar, 1992). Sonraki yıllarda orta sınıf kentli ailelerle yapılan araştırmalar ise, ailelerin çocuklara karşı davranışlarında daha eşitlikçi davrandıklarını, ama erkeklere göre kızların üzerindeki görece kısıtlamanın devam ettiğini gösteriyor (Sunar, 2002; Sunar ve Fişek, 2005). Kızların kısıtlanmasının önemli bir nedeni var: Kadın cinselliği aile için bir tehdit olarak algılandığı için, kadınların hareketleri küçük yaşlardan itibaren kurullarla sınırlanır ve ailenin erkekleri tarafından sıkı bir denetime tabi olur; ailenin erkeklerinin şerefi kadınlarının namusu ile birebir ilişkilidir.

1 Bu kuşakların doğum tarihlerine göre dağılımı şöyle:
 Bebek Patlaması (*Boomer*) Kuşağı : 1946-1964
 X Kuşağı : 1965-1980
 Y Kuşağı : 1981-1994